

A GYERMEKKOR REPREZENTÁCIÓI AZ EURÓPAI KULTÚRÁBAN

REPREZENTÁCIA DETSTVA V EURÓPSKEJ KULTÚRE

THE REPRESENTATION OF CHILDHOOD IN EUROPEAN CULTURE

◆ Doc Molnár Csilla, Soproni Egyetem, Benedek Eleke Pedagógiai Kar

Abstrakt: Práca Philippe-a Ariés-a Dieťa a život rodiny inšpirovala rôzne vedné disciplíny k výskumu, z ktorých vznikli nové odbory ako dejiny dieťaťa v pedagogike. Vo svojom príspevku opisujem ako sa zobrazuje dieťa v modernej spoločnosti v súvislosti s digitalizáciou na základe posledných troch-štyroch desaťročí. Podľa všetkého je počítač pre deti nástroj, odkiaľ čerpajú pre nich dôležité informácie. Je tiež známy mýtus, že dieťa ako počítačový génus vzdeláva rodičov a digitálna technika vie vyriešiť všetko, lebo je to ako Thoth, Hermes a Prometheus v jednom. Kľúčové slová: detstvo, reprezentácia, počítačový folklór

Abstract: Philippe Ariés's work Centuries of Childhood exploded like a bomb in mentality history and in the history of ideas half a century ago but its impact spread over fast to human sciences and it catalyzed the creation of new disciplines, such as the history of childhood in pedagogy. In my presentation, I review the representations of the last three or four decades, especially from a point of view how children were represented in the late modern societies in the correlation of digitalisation. According to computer folklore, children have a 'natural affinity', to which they always find the necessary means to fulfil their needs for information. I research the source of the widely held belief according to which children are computer geniuses who teach their parents and can do anything thanks to digital technology, as the new millenium's Thot, Hermes and Prometheus in one person.

Keywords: childhood, representation, computer folklore

Bevezetés

Philippe Ariés könyve (*A gyermek és a családi élet az ancien régime korában*, 1960.) a megjelenését követő fél évszázadban több új tudományágat inspirált (pl. mentalitás-, gyermekkor-, családtörténet). Témám szempontjából elsőként azt emelném ki, hogy a középkorban Ariés szerint még hiányzik a gyermekkor fogalma: a korabeli emberek számára még nem állt rendelkezésre a gyermeki sajátosság felismerése, az, ami lényegileg elkülöníti a gyermeket a felnőttől. A gyermek mihelyst megvolt az anyja nélkül, a felnőttek társadalmába került, amely persze a magas halandóság miatt nagyrészt gyerekekből és fiatal felnőttekből állt. (Ariés, 1987) Ennek megfelelően a gyermek szónak is kiterjedtebb jelentése volt az európai nyelvekben, erre a legutóbbi időkhöz hozhatók példák mind a magyar, mind a francia nyelvből. Ez utóbbiban a *garçon* egyaránt jelent fiúgyermeket és szolgafióút, inast, mint ahogy a magyarban a 20. század elejéig a szolga és a fiúgyerek szavak egymás szinonimái voltak. Például Móríc Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényében Nyilas Misit Pósalaky úr következetesen *szolgámnak* szólítja, ami egyúttal 'fiam', vagy 'te gyerek', 'te fiú' megszólítást is jelentett akkoriban. A gyerekeknek, mint függő állapotú személynek ez a jelentése a

magyarban – mint ahogy más nyelvekben is – a szóhasználat egyes szintjein a mai napig megmaradt.¹

Ariésnek az a megállapítása is fontos, hogy a gyermekkor fogalmának fentebb jelzett hiánya együtt járt az életkorok meghatározatlanságával. A játék, a tudomány, a hadakozás és a munka modern korban megszokott szigorú elkülönítése sem a gyermeki, sem a felnőtt világban még nagyon sokáig nem létezett.² A gyermek (*garçon*, *fiis*, *valetton*) lehetett 8 vagy 18 vagy 26 éves is éppen, a gyermekség akkoriban egyet jelentett a másoktól való (anyagi, egzisztenciális) függőséggel. Az ebből való szabadulás a gyerekstátuszából való kilépéssel volt azonos (Ariés, 1987.) Lényeges tényező az is, hogy a modernséggel ellentétben a szolgálat fogalma minden társadalmi csoportra kiterjedt, nem volt a maihoz

1 A brigádvezető például mondhatja 25-30 éves munkásaira, hogy 'derék gyerekek ezek', vagy a szerelőműhely vezetője: 'gyerekek, ezt a munkát még ma be kell fejezni'. De ugyanígy mondhatnák ezt is: 'rendes fiúk ezek' vagy: 'fiúk, ezt a munkát még ma be kell fejezni!'

2 Például a 16. században élt olasz humanista polihisztor, Girolamo Cardano mai fogalmak szerint nehezen összeegyeztethető tevékenységeket folytatott: miközben sikeres orvosprofesszor volt a bolognai egyetemen, mérnöki találmányokat is konstruált (mint a róla elnevezett kardán-tengely), geológiai felfedezéseket tett, és hidraulikáról írott művét Európa-szerte hosszú ideig tankönyvként használták. De eközben Cardano elkészítette Jézus Krisztus horoszkópját és szenvedélyes kártyásként írt egy könyvet *Liber de Ludo Aleo* címmel, amely az első műnek tekinthető a valószínűség-számításról. Filozófiai és etikai könyvei is népszerűek voltak, számos nyelvre lefordították őket a kora újkorban.

hasznos negatív értelme, hiszen mindenki szolgált valakit, a jobbágy a nemest, a nemes a királyt, a király Istent. Másrészt a szolgálat szónak a mai munkaviszony jelenléte is volt, ahogyan ezt a népmeséink is tanúsítják.

Ariés szerint a 17. században használatos francia nyelvben még nincs külön szó „a néhány hónapos gyermekre, a szótárnak ezt a hiányosságát majd csak a 19. században tölti ki az angolból átvett *baby* szó, amely ott a 16-17. században az iskolás korú gyereket jelölte. Ezzel a történet végére értünk: a francia *bébé* szóval immár a legkisebb gyermek is megnevezhetővé vált.” (Ariés, 1987. 30.) A magyar baba pedig „összefügghet báb szavunkkal, melyhez hasonlóan névátvitellel alakultak ki 'csecsemő, kisgyermek' jelentéséből többek között a ma ismert 'játék-baba; próbababa; nő, valakinek a kedvese' jelentések is.”³

A gyermekábrázolás az európai képzőművészetben

Tanulmányomban Ariés vonatkozó munkájából a fentebbi megfontolások mellett a gyermekiség vizuális reprezentációjátszertném megkiemelni, és ennek nyomán a gyermek mai képi ábrázolásának néhány sajátosságát bemutatni. A középkori művészet nem használta a gyermekábrázolást, ha mégis gyermeket kellett mutatni, miniatűr felnőttként jelenítették meg azt (1. kép). A kora reneszánszban, a 15. században jelenik meg először a gyermekábrázolás új típusa, a puttó, amely a gyermeki báj iránti vonzódást fejezte ki (2. kép: Filippo Lippi: *Madonna a Gyermekkel*). Fontos, hogy a puttók a reneszánsz és a barokk korban nem egyedi lények, inkább egy típus megtestesítői (3. kép: Rubens: *A királyok imádása*). A 16. század végétől tűnnek fel az első önálló gyermekképmások az uralkodói, majd az arisz-

1. kép: Ismeretlen szerző: Jelenet az Újszövetségből, 14. század, fa, tempera

³file:///C:/Users/marmolnar/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szo-tar%20(1).pdf

2. kép: Filippo Lippi: Madonna a Gyermekkel és két angyallal,
1460-1465, fa, tempera

3. kép: Peter Paul Rubens: Királyok imádása,
1624, olaj, vászon

4. kép: Diego Velazquez: Margita infánsnő portréja, 1659, olaj, vászon

tokrata családokban, amelyek már egyet jelentettek azzal, hogy az ábrázolt gyermeket, mint individuális lényt ismerték (f)el (4. kép: Velazquez: *Margarita infánsnő portréja*). A 17. században az előkelő családok mellett a leginkább polgárosult, modernizált, individualizált társadalmakban tűnik még fel a gyermekportré, például a korabeli Angliában és Németalföldön. A gyermek iránti érdeklődés együtt járt az anya-gyermek érzelmi viszony szorosabb, tartósabb jellegével, amit megerősített a korábbi rendkívül magas halandóság némi csökkenése. Ennek nyomán állandósult az anya gyermekével téma az életképeken (5. kép: Metsu: *Anya gyermekével*).

A gyermek fogalmának ilyesféle átalakulása más téren is megjelent: a 17. századtól feltűnik az önálló gyermekviselet, először szintén a legelőkelőbb osztályokban, és a társadalmi nemi egyenlőtlenségek hű lenyomataként a kisfiúk körében. Ezen ruhadarabok közül néhány a mai napig is megmaradt a kisebb gyerekek ruhatárában, mint a (tollas) kerek bársonykalap vagy a bársonyzeke. A fentebb leírt folyamatok a társadalom szélesebb részeiben azonban igen lassan terjedtek el, inkább csak a 19. század végére váltak jellemzővé. De az olyan feudális jelleget, paraszti életformát őrző társadalmakban, mint amilyen a magyar is volt (a legutóbbi időkig), a gyermeknek a modern értelme és kezelése lényegében csak a (kényszerített) modernizálással, az 1970-es években lett általános vidéken. Addig a gyer-

mekhez való viszony faluhelyen nem sokban különbözött a középkortól.

A gyermek reprezentációja a modernségben

Ez a nem is olyan régi, ámde a mai állapotok közt felnövő korosztályok számára már hihetetlennek tűnő hozzáállás az eltűnő premodern életformával együtt gyorsan az enyészeté lett, és helyébe lépett a gyermek kultusza, mely a képekben is tetten érhető. Az egyik ilyen jelenség vizuális antropológiai szempontból a kisgyermekről készült számtalan fénykép. Már az analóg fotózás idején is számolatlanul jelen vannak ezek, de a digitális eszközök korában nemcsak a készítés, de a közzététel is dömpingszerűvé válik, így a közösségi oldalakon a szülők naponta posztolják gyermekük legbájosabb pillanatait (Bán, 2008). Mivel Ariés hivatkozott művében a huszadik század közepéig jut el kutatásaiban, úgy gondolom, érdemes az általa felvetett szempontokat alkalmazni a század második felére, illetve napjainkra, az ezredforduló utáni viszonyokra, elsősorban a gyermekre vonatkozó képzet, és az ennek megfelelő irodalmi és képi ábrázolás összefüggésében.

A gyermekhez való viszonyban az előbb említett váltásnak a legfőbb oka a huszadik század közepétől megjelenő fogyasztói avagy jóléti társadalomban kereshető. A széles körben hozzáférhetővé tett középosztálybeli életvitel együtt járt a középosztálybeli minták követésével is. Ez nemcsak a garázs előtt büszkén parkoló autót vagy teniszszedésre járást, egzotikus utazást jelentett, hanem a gyermek szerepének, helyzetének átértékelődését is magában foglalta. Az addig csak segédmunkaerőnek, 'kenyérpusztítónak' tekintett árnyalatlan, premodern gyermekképzet helyett általánossá válik az az eredetileg még a kora újkorban az arisztokrácia köréből induló szemlélet, amely a gyermek báját, önmagáért való szerethetőségét vallja, illetve a növekvő gyermekben nem a leendő munkaerőt vagy a pedagógiai elvek kísérleti lényét látja, hanem azt a leendő személyt, akinek tárgyi-szellemi-lelki igényeit a lehetőséghez mérten el kell látni. Ahogy fentebb már említettem, e folyamat történeti rendjében egyfajta fokozatosság érvényesül: a reneszánsz, barokk idején a kisgyermek a kultusz tárgya, de először csak általános formában, a puttó alakjában, majd megjelenik az egyénített gyermek ábrázolása is.

A kamaszkor reprezentációja és az irodalom

A 19. század közepétől feltűnik a kamaszgyerek alakja, aki az elbeszélő irodalomban hamar a kalandos történetek főszereplője lesz. Gondoljunk csak Mark Twain (*Tom Sawyer kalandjai*, *Huckleberry Finn kalandjai*), Jules Verne (*Két év vakáció*), Robert Louis Stevenson (*A kincses sziget*) vagy magyar vonatkozásban Jókai Mór (*A nagyenyedi két fűzfa*), Molnár Ferenc (*Pál utcai fiúk*) regényeire, illetve ezek számtalan megfilmesítésére.

A fentebb leírt folyamat egyet jelent azzal, hogy a kamaszkor

5. kép: Gabriël Metsu: Anya gyermekével, 1664-1666, olaj, vászon

újabb egységként való tételezésével a gyermekkor diskurzusa is határozottabb kontúrral különül el, és mindez a legutóbbi időkhöz megkérdőjelezhetetlenné válik a modern világban. Ebbe a beszédmódba beleérthető a gyermek összes ábrázolásmódja a képzőművészettől az irodalmon át a filmig bezárólag. Magáért beszél, hogy a hősök szinte kivétel nélkül fiúk. A lányok jellemzően csak az emancipáltabb társadalmakban jelennek meg, ott is csupán az első világháború után, gondoljunk például az angol író, Arthur Ransome *Fecskék és fruskák* címen emlegetett (1930 és 1947 között megjelent, összesen tizenkét kötetből álló) regénysorozatára, ahol a lányok egyenlő hősök a fiúszereplőkkel: Nancy Blackett, Peggy Blackett, Dorothea Callum alakjait senki nem felejtí el, aki olvasta ezeket az angol humorral finoman fűszerezett szövegeket.

Jellemző, hogy a Ransome regényeihez témában, stílusban, korban mérhető magyar ifjúsági író, Dékány András kizárólag férfiakat, illetve fiúkat szerepeltet az ugyanebben az időben, hasonlóan vitorlás-hajós kalandok közegében játszódó regényeiben, és női alak még véletlenül sem jelenik meg (*Matrózok, hajók, kapitányok; Kalózkodó bálnák, tengerek, Csempészek, hősök, kikötők; Jokkó visszatér* stb.). A főszereplő, egy magyar kamaszfiú 14-15 éves korától kezdve be-

utazza a fél világot egy vitorlás hajó (a *Jadran* nevű szkúner) fedélzetén az 1920-as évektől. Ugyanez elképzelhetetlen lett volna akkoriban egy azonos korú lány esetében. Ráadásul a történetet nem pusztán a képzelet szülte, hanem a szerző személyes élményein alapul.

Mindezek alapján talán érthetőbb, hogy nálunk a kamasz-lány-hősök nagyjából egy évszázaddal később tűnnek csak fel, a *Szent Johanna Gimi, Húvösvölgyi suli* sorozatok lapjain. Addig a pöttyös könyvek történeteit túli, tágabb világ kalandjaira vágyó magyar lányok sokáig Dékány fiúhősén kívül esetleg Tutajos vagy Bütyök alakjával azonosulhattak Fekete Gyula ifjúsági regényeiből.

A gyermek és a mai képi reklámok gender-szemantikája

Érthető módon a reklámok is hamar felfedezték a gyermek újabb kori kultuszát. A hozzá kapcsolódó vonzó tulajdonságok, mint a kislányok esetében a báj, az üdeség, a kedvesség, a fiúknál az ébredő erő, a siker, a fölény stb. jól látható kísérője lett az álló- és mozgóképes reklámoknak. A szűkebb közelmúltra tekintve jellemző téma a számítógépek világa. Ahogyan ez az eszköz a megelőlegezett jövőt jelképezi, úgy társul hozzá a nagyobbacska gyermek, az első időkben az okos kisfiú képe is (6. kép). A közben eltelt 3-4 évtizedben azonban némi kiegyenlítődést látunk: a számítógép és az egyéb okos eszközök látványához a kislányok már éppúgy hozzátartoznak, mint az egyre kisebb életkorúak, míg eljutunk a laptop, tablet előtt időző csecsemőnek a napjainkban már ingerküszöb alattivá vált látványához, ahogyan sokan talán már a számítógép óvodai célú felhasználása miatt sem kapják fel a fejüket.

A számítógépgyártók marketinges trükkjeiben nincs sok gátlás, ahogy az ingerküszöb emelkedik, és ezzel együtt e képvilág szemantikája is erodálódik: mindannyian emlékezhetünk a pár éve emlegetett „kakaóbiztos” számítógépekre, amit óvodásoknak szántak. És ma is vannak árulkodó részletek: a lányok szinte soha nem jelennek meg egyedül, az együttműködő nő sztereotípiája itt is tovább él, míg a fiúk, ha kivételesen nem magukban láthatók, akkor éppen nemes küzdelemben vannak fiútársaikkal (Roszak, 1990).

Ez a sajátosság tartja magát a megjelenítésben, így feltehető, hogy a makacsul visszatérő jelenség mögött az archetipikus képi világ egyik jellegzetes változatával van dolgunk. Ez pedig a Tarot XIX. kártyájaként is ismert Napnak feleltethető meg, amely egy unikornison lovagló fiúgyermeket ábrázol, jelentése pedig az életöröm, vitalitás, siker kontextusába tartozik. (Banzhaf, 1997). (7. kép) Az ősi napistenektől való eredet miatt lehet az is, hogy a kép kizárólag fiúgyermek formájában jelenik meg napjainkig, így ebben a szimbolikában mélyen rejtjelezve van egyfajta maszkulin dominancia is. Úgy vélem, hogy további vizsgálódást érdemel az a kérdés, hogy a jelképek gender alapú kódolása mennyire oldható fel, illetve hogy mennyiben irányítja a nemi egyenlőtlenség hagyománya a szemantikai

6. kép: Reklámfotó: USA, 1984, nyomdai print

7. kép: Pamela Colman Smith: Tarot kártya. A Nap, 1909, nyomdai print

nyalábok képződését, illetve transzformációját.⁴

Mindenesetre nem lehet véletlennek tekinteni, hogy körülünk egyik meghatározó mítosza, amely a számítógép és annak mai mutációi, illetve az internet köré szerveződik, saját mitikus jellegének megerősítéséhez előszeretettel idéz fel archetipikus képzeteket. Ilyenek a napisten (Ré, Hélios, Apollón stb.) és a hozzá kapcsolódó mitológikus lények, mint a tudást, fényt hordozó, terjesztő egyiptomi Thot és görög, illetve latin megfelelője, Hermész és Mercurius alakja és kultusza, akikhez szintén hozzátartozik (számos egyéb attribútum mellett) az örvendő és diadalmas fiúgyermek manifesztációja (Kerényi, 1988). (Daniel Stolcius: *Hermész Triszmegisztoz*, 1624.)

Összefoglalás

Úgy gondolom az eddigiek alapján, hogy a gyermek kortárs

⁴ Megfigyelhető, hogy a fogyasztói társadalom első időszakában, az 1950-es, 1960-as évek reklámjaiban a hirdetett tárgyakat elsősorban fiatal nők ábrázolásával tették vonzóbbá. Ez természetesen korábban is megjelent, a 19. század végétől találunk olyan képi hirdetéseket, melyeken nők láthatók. Azonban a korábbi időszakban ezek a szűkebb, jómódú körnek szóltak, illetve az is megfigyelhető, hogy számos, férfiaknak szánt cikket férfiakkal reklámoztak (lásd pl. az Unicum klasszikus plakátját). Úgy vélem, hogy az 1950-es évektől a férfiképmás alkalmazása leszűkült (pl. a Marlboro cigaretta plakátján az ikonikussá vált macho férfi, a 'Marlboro man'). Ezzel párhuzamosan viszont minden tárgyhoz, fogyasztási cikkhez odabiggyesztették a nő alakját, akár indokolt volt ez, akár nem. Úgy vélem, mindez egy olyanfajta szemiotikai folyamatként értelmezhető, amelynek során lehet ugyan értelmezni az adott jelentésképződést valamilyen oksági vagy szinekdoché-alapú kapcsolattal, azonban egy idő után bekövetkezik az a jelenség, melyet Roland Barthes kifejezésével élve a 'jel eloldódásának', a konnotációs folyamat öntörvényűvé válásának nevezhetünk. (Barthes, 1996.) Erre példa az 1970-es évek kártyanaptár-dömpingje, ahol a reklámozandó tárgyak már eltűnnek, és a cég profiljától, termékeitől teljesen függetlenül, kizárólag szebbnél-szebb nők láthatók a fotókon.

ábrázolását – a bevezetőben említett történeti okokon túl – a fentebbiekben bemutatott folyamathoz hasonlóan is értelmezhetjük. Hiszen az informatikai eszközök – bármennyire is hamar megtanulják a gyermekek a használatát – mégiscsak a felnőttek, középkorúak alapvető munka- és kommunikációs eszközei, miközben a gyerekek elsősorban játékokra használják, és a tanulásban betöltött szerepük máig vitatott, ezért ez utóbbira nem térek itt ki, hiszen lehetetlen volna az adott keretek között érdemben tárgyalni.

Arra azonban utalni szeretnék, hogy valószínűleg egy újabb váltás zajlik le a gyermekhez való viszonyban a posztmodern társadalmakban, amelynek főbb következményei ma még vitatottak. Olyan vonásokat mindenképpen kiemelhetünk, mint a gyermekhez való érzelmi viszony módosulása, illetve a gyermek esztétikai karakterének hangsúlyosabbá válása. Mindezek igazolására példaként lehet felhozni a bébiszitter alkalmazásának egyre általánosabb elterjedését, vagy a gyermekek látványos tevékenységekre való járatásának gyakorlatát. Gondolok itt a társastánc különböző formáira vagy az akrobatikus produkciókra, melyek csúcspontjai a szülőkből, nagyszülőkből álló közönség előtti színpadi bemutató, amely gyakran a profi show-műsorok látványvilágát idézi. Mindez a korábban tárgyalt történeti folyamatokkal megegyező módon, a felső középosztályból indulva terjedt el fokozatosan a társadalom szélesebb köreiben.

A példákat lehetne még tovább sorolni, de úgy vélem, mindez annak a kísérőjelensége, amely egyfajta attitűdváltást

vagy esetleg a posztmodern társadalom emberének személyiségváltozását jelzi. Ezt többek között Christopher Lasch tárgyalta részletesen *Az önimádat társadalma* című könyvében, és alapvetően narcisztikus folyamatként értelmezi. (Lasch, 1997.) Ennek témánk szempontjából, a gyermekhez való viszony összefüggésében is mélyebb jelentősége van. Zárásul azt szeretném felvetni, mint a továbbgondolás egyik lehetséges útját, hogy vajon milyen felnőtt válik majd a narcisztikus szülők között felnövő mai gyermekből. Úgy vélem, ennek a megválaszolása számos további tanulmány tárgya lehet.

Felhasznált irodalom:

- ARIÉS, Philippe: *Gyermek, család, halál*. Budapest: Gondolat, 1987. p. 419. ISBN 963-281-819-9
- BÁN Zoltán András: *A vizuális antropológia felé*. Budapest: Typotex, 2008. p. 276. ISBN: 978-963-9664-84-5
- BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris, 1996. p. 118. ISBN: 963 379 201 0
- KERÉNYI Károly: *Mi a mitológia?* Budapest: Szépirodalmi, 1988. p. 335. ISBN: 963 153 746 3
- LASCH, Christopher: *Az önimádat társadalma*. Budapest: Európa, 1996. p. 372. ISBN: 963 076 110 6
- ROSZAK, Theodore: *A számítógép mítosza*. Budapest: Európa, 1990. p. 404. ISBN: 963 075 103 8
- ZAICZ Gábor (szerk): *Etimológiai szótár*. file:///C:/Users/marmolnar/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar%20(1).pdf